

ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 373.5.016:811.161.2'367

DOI <https://doi.org/10.32782/2415-3605.23.2.7>

ЕЛЕОНОРА ПАЛИХАТА

<https://orcid.org/0000-0003-4995-1184>

palykhata_e@tntpu.edu.ua

доктор педагогічних наук, професор

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ЛІЛІЯ ШТАФІРНА

<https://orcid.org/0000-0002-9262-6398>

liliiia.shtafirna@gmail.com

аспірантка

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Висвітлено актуальну проблему формування публічного мовлення старшокласників на уроках української мови, що зумовлено освітніми потребами суспільства з розвитку комунікаційної культури. Розроблено науково обґрунтовану методичну систему тренувальних завдань для формування навичок публічного мовлення на аспектих уроках і розвитку зв'язного мовлення, так званих уроках красномовства, з урахуванням теоретично-практичних основ програми. Зосереджено увагу на використанні допоміжних опор як засобів, що сприяють продукуванню публічного мовлення старшокласників, вказують на зміст висловлювання, забезпечують лексику, спонукають до створення монологічних і діалогічних (полілогічних) текстів. Установлено, що допоміжними опорами у процесі формування публічного мовлення старшокласників можуть служити: вербально описана або природна ситуація, зміст художнього твору, почутого чи прочитаного, засоби образотворчого мистецтва, запропонована тема, почута інформація, результати спостереження, емоційний стан мовця, зразок тексту для продукування за аналогією, початок чи кінець тексту, слова, словосполучення, речення. Описано основні методи формування публічного мовлення: теоретично-практичні (метод евристичної бесіди, наочності, презентації) та практичні (метод вправ, дискусія, диспут, полеміка, дебати). Зазначено, що метод евристичної бесіди спрямований на повторення теоретичного матеріалу; метод наочності є візуальним компонентом, що сприяє мовленнєвій творчості; метод презентації виконує вербальну й візуальну функції. Практичні методи забезпечують структуру продукованого тексту та його зміст. Доведено, що особливо результативними у продукуванні публічних висловлювань є творчі завдання вправ за допоміжними опорами для збудження інтересу до тренування усного мовлення й досягнення комунікаційної компетентності.

Ключові слова: публічні висловлювання старшокласників, методи, вправи, допоміжні опори, творчі завдання.

ELEONORA PALYKHATA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksym Kryvonis str., Ternopil

LILIIA SHTAFIRNA

PhD Student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksym Kryvonis str., Ternopil

METHODS OF FORMING PUBLIC SPEECH OF SENIOR STUDENTS

There was highlighted the actual problem of the formation of public speaking of senior students in Ukrainian language lessons, which is determined by the educational needs of society in the development of communication culture.

A scientifically based methodical system of training tasks has been developed for the formation of public speaking skills on aspect lessons and the development of coherent speech, as so-called eloquence lessons, taking into account the theoretical foundations of the rhetoric program. Attention is focused on the use of auxiliary supports by students of senior classes as means that contribute to the creation of public speech by students, indicate the content of the statement, provide vocabulary, encourage the production of monologic and dialogic (polylogic) texts. It has been established that in the process of forming public speech of senior students as auxiliary supports can act: a verbally described or natural situation, the content of an artistic work, heard or read, means of art (illustrations, drawings and their series, monuments, obelisks, etc.), a topic offered by a teacher, heard information, the result of observation, the emotional state of the speaker as a result of what he saw or heard, a sample of a ready-made text for production by analogy, the beginning or end of the text, words, phrases, sentences, etc. The main methods of forming public speech are described: theoretical and practical (the method of heuristic conversation, visualization, presentation) and practical (the method of exercises with creative tasks, discussion, dispute, polemic, debate). It is noted that the heuristic conversation method is aimed at repeating the theoretical material on the basis of which tasks are performed; the visualization method is a visual component that contributes to speech creativity; the presentation method performs a verbal and visual function in the speech formation process. Practical methods provide the structure of the text, indicate the need for each component for the logical construction of the content of the statement. It has been proven that the creative tasks of exercises with auxiliary supports as tools for arousing interest in training oral speech communication and achieving communication competence were particularly effective in the production of public statements.

Keywords: public statements, methods, exercises, auxiliary supports, creative tasks.

Важливою проблемою еволюції сучасної освіти, створення нової української школи є формування інтелектуально розвиненої особистості, здатної до активної мовленнєвої монологічної, діалогічної та полілогічної взаємодії в умовах соціуму.

У методиці навчання української мови визначилася прогресивна тенденція комунікаційно-діяльнісного спрямування, що відображає соціальну природу школярів і суспільства загалом, орієнтує на розвиток індивідуальних мовленнєвих здібностей.

Методика формування публічного мовлення старшокласників закладів загальної середньої освіти у сучасних наукових студіях майже не досліджена, вона потребує ретельного студіювання для вдосконалення умінь і навичок продукування усномовленнєвих висловлювань. Актуальність проблеми формування публічного мовлення в умовах старшої школи на уроках української мови під час вивчення риторики зумовлена: соціальними потребами суспільства у виробленні комунікаційної культури старшокласників як майбутнього української нації, недостатньою розробкою проблеми в цілеспрямованому теоретичному й особливо практичному аспектах, потребою впровадження курсу риторики у весь навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти.

Дослідження методики формування українського публічного мовлення тісно пов'язане з науково-практичними завданнями, що стосуються: підвищення ефективності навчання української мови в освітніх закладах різних рівнів; вироблення соціально-особистісних навичок учнів (комунікабельності, креативності, толерантності, критичного мислення, самокритичності, прагнення самовдосконалення, наявності стійкого світогляду; формування умінь продукувати й виголошувати створені тексти перед аудиторією з дотриманням мовних норм, показників мовленнєвої культури, формул мовленнєвого етикету, засобів логіко-емоційної виразності, наполегливості у досягненні комунікаційної мети.

Аналіз лінгводидактичних досліджень із проблеми формування публічного мовлення старшокласників показав, що предметом студіювань були: педагогічні умови розв'язання завдань формування риторичних умінь учнів старшої школи на уроках української мови (О. Сидоренко); риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної освіти і навчання риторики старшокласників (Н. Голуб); формування риторичних умінь старшокласників на уроках української мови (Я. Прядка); розвиток риторичних здібностей старшокласників (В. Федоренко); усвідомлення й організація освітньої діяльності як риторичної у процесі навчання української мови (В. Нищета); формування комунікаційних умінь і навичок старшокласників на уроках риторики (Г. Грибан); плани-конспекти уроків практичної риторики в 11 класі (О. Глазова) та інші. Незважаючи на перелічені дослідження і ті, що принагідно торкаються теми статті, методика формування публічного мовлення старшокласників не була предметом лінгводидактичного дослідження, що спонукало нас до вибору теми студіювання.

Мета статті полягає в розробці науково обґрунтованої методичної системи тренувальних завдань для формування навичок публічного мовлення під час навчання української мови з урахуванням теоретичних основ чинної програми з розділів «Практична риторика».

Досягнення мети дослідження відбувалося за допомогою виконання таких завдань: висвітлення методології формування публічного мовлення на уроках української мови (підготовка й виголошення ство-

рених текстів публічного мовлення), спрямованої на вироблення комунікаційно-мовленнєвих умінь і навичок продукування монологічних, діалогічних, полілогічних висловлювань, що становлять сутність риторичної компетенції (лінгводидактичні методи, методичні прийоми, допоміжні засоби на електронних і паперових носіях); створення системи завдань для тренування у продукуванні текстів публічного мовлення під час навчання української мови старшокласників у закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Робота над продукуванням публічного мовлення, зокрема, текстів: монологів, діалогів, полілогів у старших класах закладів ЗЗСО спирається на велику попередню роботу, виконану вчителями-філологами упродовж вивчення української мови в початковій та основній школах ЗЗСО під час засвоєння мовного і мовленнєвого матеріалу на аспектичних уроках і розвитку зв'язного мовлення.

Для полегшення формування умінь продукування старшокласниками текстів у всіх класах ЗЗСО використовуються допоміжні опори, що пояснюються як засоби, що сприяють створенню учнями тексту (підказують зміст, забезпечують лексику, роздумами, що спонукають до продовження процесу мовлення тощо).

Допоміжними опорами для продукування монологічних, діалогічних і полілогічних текстів можуть бути:

- 1) ситуація, вербально описана або природна;
- 2) зміст художнього твору, почутого чи прочитаного тексту казки, оповідання, роману чи їхнього уривка;
- 3) образотворчі засоби: а) картина, малюнок, серія малюнків, портрет; б) монумент, пам'ятник, стела,obelіск тощо;
- 4) запропонована учителем тема, яку учні вибирають із декількох можливих;
- 5) почута інформація, джерелом якої можуть бути новини радіо, телебачення або жарт, плітка тощо;
- 6) спостереження та емоційний стан мовця в результаті побаченого чи почутого з відповідних джерел;
- 7) зразок тексту, запропонований у підручнику;
- 8) початок чи кінець вивченого учнями художнього твору;
- 9) слова, словосполучення, речення тощо.

Для навчання публічного мовлення учитель використовує методи формування публічного мовлення – теоретично-практичні та практичні. Основними методами теоретично-практичного спрямування як візуального, а частково й вербального компонентів навчання продукування зв'язних текстів є: метод евристичної бесіди, робота з підручником, метод наочності, метод презентації тощо. Перелічені методи спрямовані на відтворення вивченого риторичного матеріалу з метою подальшого його використання для тренування у виробленні умінь продукувати висловлювання.

Для формування публічного діалогічного, полілогічного і монологічного мовлення на уроках української мови під час вивчення риторики використовується практичний метод навчання – метод вправ, що має творчі завдання, спрямовані на побудову бесіди, інтерв'ю, розмови, обговорення, дискусії, диспуту, полеміки, дебатів. Практичні методи забезпечують структуру тексту, вказують на потрібність кожного компонента для логічної побудови змісту висловлювання.

На аспектичних уроках української мови процес формування публічного мовлення відбувається під час закріплення вивченого мовно-мовленнєвого матеріалу як риторичного компонента, а на уроках розвитку зв'язного мовлення – на спеціальних уроках, спрямованих на вироблення умінь красномовства під час продукування усного мовлення. Якщо для формування діалогічного мовлення запропоновано уроки розвитку зв'язного мовлення, що називаються *уроками діалогування* [4], то для формування умінь публічного мовлення пропонуємо створити *уроки публічного красномовства*.

Для формування публічного мовлення використовується класифікація вправ (за О. Орловою), які полягають:

- а) у продукуванні діалогічних реплік (умовно-мовленнєві вправи) як компонентів діалогічного тексту;
- б) у створенні монологічних і діалогічних (полілогічних) текстів (комунікаційних вправ), розв'язання яких полягає в досягненні комунікаційної мети.

Низка науковців (Н. Голуб, О. Кучерук, О. Орлова) демонструють різні типології текстів, над якими можна працювати під час укладання публічних висловлювань. З огляду на їхні досягнення пропонуємо:

- 1) монологічний текст у вигляді лінгвістичної казки (сторітелінг), у якому обігрується тематична мовно-мовленнєва інформація, поєднана з фантастикою чи дійсністю;
- 2) монологічний текст у вигляді відповіді на уроці, доповіді, промови, виступу за промовою тощо;
- 3) тексти-комунікаційні ситуації (природа чи вербально описані), що передбачають подальше виконання комунікаційного завдання на морально-етичну чи будь-яку іншу тему, його виголошення;

4) монологічний текст-алгоритм (інформація, схема, опис) послідовних дій, які має використати учень під час створення й виголошення висловлювання;

5) діалогічний текст: інтерв'ю, обговорення проблеми, події, ситуації, суперечка (з дотриманням мовленнєвого етикету), телефонна розмова;

6) полілогічний текст: дискусія на запропоновану тему, диспут за переглянутим фільмом; дебати за прослуханою доповіддю; полеміка як суперечка під час обговорення актуальної проблеми, що потребує розв'язання.

Усі тексти, що опрацьовуються під час формування умінь і навичок публічного мовлення, зумовлені потребами життя, спілкування і досягнення комунікаційної мети за допомогою монологів чи діалогів (полілогів).

У 10 класі сприятливими темами аспектичних уроків з розділу «Практична риторика» для формування публічного мовлення є:

- 1) мовленнєва ситуація,
- 2) вимоги до оратора,
- 3) підготовка тексту до виступу,
- 4) суперечка як вид комунікації,
- 5) мистецтво відповідати на запитання [1, с. 46–63].

Для ознайомлення учнів із мовленнєвою ситуацією учитель подає теоретичну інформацію: визначення ситуації, відомості про види ситуації, структурні елементи ситуації. За ситуацією учитель може практикувати формування діалогічного і монологічного мовлення.

Для продукування діалогічного мовлення за темою «*Мовленнєва ситуація*» учитель пропонує усномовленнєві творчі завдання:

- а) побудуйте текст (діалог чи полілог) за вербально описаною ситуацією (пропонується ситуація);
- б) поставте запитання до уривка художнього тексту, запропонованого учителем;
- в) поясніть значення слів (*гумор, іронія, сарказм, бумеранг, апеляція, авторитет, коректний, некоректний, нейтральний, провокаційний*), використовуючи тлумачний словник української мови та словник іншомовних слів;
- г) вислухайте публічну інформацію і скажіть: які запитання співрозмовників були некоректними? провокаційними?

В 11 класі привертається увага старшокласників на продукування усних висловлювань у той час, коли про будь-яку річ чи подію потрібно «красно» говорити. Згідно з комунікаційним завданням виділяємо:

- а) інформаційні висловлювання (наприклад, відповідь учнів на уроці, повідомлення про подію, подання інструкції до виконання певного завдання тощо);
- б) наукові доповіді для виголошення на учнівській науково-практичній конференції старшокласників перед слухачами;
- в) вітальні промови з певної нагоди;
- г) настанови, пов'язані з потребою учня в його мовленнєвій практиці для розв'язання морально-етичних проблем тощо.

Основними навчально-виховними завданнями, пов'язаними з формуванням публічного мовлення старшокласників на уроках вивчення практичної риторики, є усномовленнєві жанри, спрямовані на:

- а) вироблення культури мовленнєвої поведінки під час опрацювання етикетних жанрів: прохання, вітання, комплімент, запрошення, ввічлива відмова тощо;
- б) підготовка старшокласників до майбутньої діяльності в різних сферах: спілкування в умовах офіційної та неофіційної ситуації (виступ на зборах учнівського колективу, проведення диспутів, дискусій тощо);
- в) розвиток уяви, створення імпровізації, висловлення гумористичних (анекдот), фантастичних (казка) текстів, побудова розповіді (веселої, сумної, обурливої, похвальної) тощо). Для виконання цього завдання можна використати «Переслів'я» Степана Руданського.

Для формування публічного мовлення учнів 11-х класів у підручниках з української мови запропоновані програмні теми, що володіють риторичною спрямованістю на продукування монологічних чи діалогічних (полілогічних) текстів. Розділ «Практична риторика» для формування публічного мовлення в 11 класі висвітлюється у темах:

- 1) засоби мовного вираження публічного мовлення [2, с. 10] та
- 2) інформаційні, діалогічні, оцінювальні, етикетні жанри риторики [2, с. 189–201], до яких немає практичних завдань із продукування публічних висловлювань.

Пропонуємо розроблені завдання для продукування публічних висловлювань до теми «Засоби мовного вираження публічного мовлення»:

1) побудуйте розповідь про когось зі своїх рідних, використовуючи такі засоби мовного вираження, як: епітети, порівняння, гіпербола, персоніфікація чи інші за власним бажанням;

2) створіть усний опис запропонованої картини (малюнка, серії малюнків, ілюстрації тощо), використовуючи оксиморон, епітети, синекдоху, порівняння;

3) прочитайте вголос теоретичний матеріал про риторичні фігури й наведіть приклад тексту з риторичними запитаннями та риторичними звертаннями;

4) побудуйте роздум (7–9 речень) на тему, запроповану вчителем. Використайте в тексті тропи (епітети, порівняння, метафору, метонімію, синекдоху тощо) та риторичні фігури.

Розроблені завдання комунікаційних вправ для продукування публічного мовлення до теми «Інформаційні, діалогічні, оцінювальні, етикетні жанри риторики» такі:

1) повідомте однокласникам текст про нові вимоги Міністерства освіти України до вступу у вищі навчальні заклади, дотримуючись відповідних вимог: новизни, актуальності, повноти, конкретних фактів, лаконічності, чіткості;

2) виголосіть доповідь на тему, запроповану вчителем; обговоріть її;

3) побудуйте і виголосіть пояснення мовної теми, яку учні не цілком добре зрозуміли; використайте презентацію;

4) послухайте інформацію, що вас зацікавила. Побудуйте аналогічну інформацію, використовуючи почуте. Виголосіть створений текст;

5) створіть репліки-монологи (з мотивацією висловленого) як компоненти полілогу на одну із запропонованих учителем тем: «Яка гра найкраща?», «Для чого треба добре вчитися?», «Найкраща професія – бути поліцейським?», «Що я люблю?», «Чого я не люблю?» тощо.

Приклад репліки до першої теми:

– *Я вважаю, що найкраща гра – це «Біг наввпередки». Працюють ноги, тренується вся моторика людини, міцнішає серце, розвиваються легені, тренується весь організм. А ви як думаєте?*

6) відтворіть теоретичний матеріал у пам'яті дітей про функції бесіди, її етапи, дотримання мовленнєвого етикету;

7) побудуйте і проведіть інтерв'ю з однокласниками про режим дня і час, який вони виділяють на вивчення домашніх завдань;

8) опишіть портрет Т. Шевченка, використайте епітети, порівняння та інші засоби мовного вираження публічного мовлення, виголосіть створений текст опису.

Формування публічного мовлення відбувається як на аспектних уроках, так і на уроках розвитку зв'язного мовлення. Уроки розвитку зв'язного мовлення ми називаємо *уроками красномовства*. Мета уроків красномовства – навчити старшокласників продукувати публічні висловлювання перед слухачами на основі запропонованого теоретичного матеріалу і виконувати практичні мовно-мовленнєві завдання для його закріплення.

На уроках красномовства в 10 класі пропонується детальна робота над структурою публічних діалогічних (полілогічних) і монологічних текстів, продукуванням усних висловлювань. Перші два уроки красномовства – навчальні, третій – контрольньо-демонстраційний.

Урок красномовства 1. Тема: «Структура публічних текстів діалогічного (полілогічного) мовлення, їх продукування і виголошення».

Урок красномовства 2. Тема: «Структура текстів монологічного мовлення, їх продукування і виголошення».

Урок красномовства 3 – контрольньо-демонстраційний, присвячений цікавій темі, що вимагає обговорення. Цей урок проводимо на зразок традицій вітчизняної риторики минувшини: виголошення діалогічно спрямованих текстів (дискусії, диспуту, полеміки, дебатів) перед слухачами різних вікових категорій, які зацікавлені у слуханні виступів старшокласників.

Критерії оцінювання:

а) цікавий актуальний зміст, складений самостійно групою учнів, що будуть брати участь у виголошенні змісту дискусійної проблеми;

б) дотримання мовних норм (орфоепічних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних);

в) дотримання комунікаційних якостей мовлення і мовленнєвого етикету;

г) врахування відгуків слухачів про уміння висловлювати доведення, аргументацію старшокласників під час оцінювання їхніх висловлювань.

Уроки красномовства в 11 класі характеризуються «використанням мовних засобів, що здатні трансформувати основні значення слова у переносні (тропи), і мовних засобів, які здатні трансформувати значення синтаксичних структур та елементів думки (фігури)» [3, с. 15].

На уроках красномовства в 11 класі пропонується детальна робота над риторичним матеріалом, що стосується класифікації публічних висловлювань (монологічних і діалогічних), їхньої структури, етапів підготовки, а також видів красномовства та їхніх жанрів.

Перший урок красномовства в 11 класі проводиться на тему: «Публічний виступ. Класифікація публічних виступів (монологічних і діалогічних) підготовлених і спонтанних. Структура діалогічних і монологічних публічних виступів. Підготовка до публічного виступу».

Другий урок красномовства має тему: «Види красномовства та їхні жанри», на якому учні за допомогою вчителя:

1) ознайомлюють однокласників із різними видами красномовства, їхніми жанрами, структурою кожного з них;

2) продукують тексти різних жанрів і виголошують їх.

Третій урок красномовства – контрольно-демонстраційний. Тема: «Виголошення підготовленого вдома монологічного тексту на цікаву тематику (на 5 хвилин), для зацікавлення слухачів».

Критерії оцінювання:

а) цікавий актуальний зміст, складений учнем самостійно;

б) дотримання мовних норм (орфоепічних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних);

в) дотримання комунікаційних якостей мовлення, мовленнєвого етикету і засобів логіко-емоційної виразності.

Отже, методика формування публічного мовлення старшокласників полягає у правильному проектуванні та застосуванні лінгводидактичних методів навчання, зокрема практичних, у різноманітності завдань, спрямованих на продукування монологічних, діалогічних (полілогічних) висловлювань, що виконуються за допомогою допоміжних опор і природних ситуацій.

Перспективи використання результатів дослідження вбачаємо у подальшій лінгводидактичній діяльності, спрямованій на використання інтерактивних методів навчання, що сприяють створенню старшокласниками текстів у процесі формування публічного мовлення і дозволяють проявляти їхню творчу активність та вміння виголошувати свої думки перед великою кількістю присутніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2019. 208 с.
2. Авраменко О.М. Українська мова (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2019. 208 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2003. 311 с.
4. Палихата Е.Я. Рідна мова. Уроки усного діалогічного спілкування. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2002. 143 с.

REFERENCES

1. Avramenko, O. (2019). *Ukrainska mova (riven standartu) [Ukrainian language (standard level)]: pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Hramota, 208 s. [in Ukrainian].
2. Avramenko, O.M. (2019). *Ukrainska mova (riven standartu) [Ukrainian language (standard level)]: pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity*. Kyiv: Hramota, 208 s. [in Ukrainian].
3. Matsko, L.I., & Matsko, O.M. (2003). *Rytoryka [Rhetoric]: navchalniy posibnyk*. Kyiv: Vyshcha shk. 311 s. [in Ukrainian].
4. Palykhata, E.Ia. (2002). *Ridna mova. Uroky usnogo dialohichnoho spilkuvannia [Native language. Lessons in oral dialogic communication]*. Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. 143 s. [in Ukrainian].